

Tuusniemi Ohtaansalmi. Ruotsin ja Venäjän välisen Täyssinän rauhan (1595) kallioon hakattu rajamerkki. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5799:1, Museovirasto.

Museovirasto

Valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet:

Pohjois-Savon maakuntakuvaus

Teemu Mökkönen

Kohteet ja maakunnan arkeologiset erityispiirteet

Toimeentulon ja kulttuuristen tekijöiden ohella luonnonympäristön kehitys vaikuttaa merkittävästi siihen, mihin paikkoihin ihmisen toiminta on kohdistunut. Pohjois-Savossa merkittävimmät muutokset liittyvät vesistöhistoriaan. Jääkauden jälkeen meri ulottui Pohjois-Savon nykyisiin järvi-altaisiin, jotka kuroutuivat maankohoamisen seurauksena erillisiksi järviksi Itämeren altaasta pääosin Ancylysjärven (8900–7200 eaa.) aikana. Kallavedellä kuroutumista vanhempi Yoldiameren ranta on ollut noin 140 metriä merenpinnan yläpuolella.

Valtaosa Pohjois-Savon suurimmista järvistä kuuluu Vuoksen vesistöalueeseen, jossa kuroutumisen jälkeinen veden pinnan nousu johti Suur-Saimaan syntyyn. Kallavedellä tämän vaiheen korkein ranta sijaitsee noin 20 metriä nykyisen veden pintaa korkeammalla. 4900 eaa. jälkeen uusien lasku-uomien synty katkaisi tulvimisen Pohjois-Savossa, ja Vuoksen synnyttyä Etelä-Saimaalle noin 4000 eaa. vesien pinnan lasku on jatkunut tasaisesti. Vielä kivi- ja varhaismetallikauden taitteessa noin

1800 eaa. Kallaveden pinta oli noin viisi metriä nykyistä korkeammalla tasolla. Maakunnan länsiosassa Pielaveden eteläpuoliset järvet kuuluvat Kymijoen vesistöalueeseen, jonka kehitys poikkeaa jonkin verran edellä kuvastusta.

Pohjois-Savon vanhin asuinpaikka Kuopio Helvetinhaudanpuro ajoittuu noin 8500 eaa. Tämä mesoliittisen eli esikeraamisen kivikauden asuinpaikka edustaa alueen ensimmäistä jääkauden jälkeistä asutusta. Asuinpaikka on sijainnut Ancyliusjärvi-nimisen Itämeren altaan varhaisvaiheen rannalla. Toinen nuorempaa mesoliittisen kivikauden asutusta edustava asuinpaikka Vieremä Koivumäki on myös sijainnut merenrannalla.

Varhaisen neoliittisen eli keraamisen kivikauden vaihetta edustaa yksi asuinpaikka, Tervo Pekkalanlahti 2. Tämän vaiheen löytöjä tunnetaan myös Rautalammen Hämeenniemen pitkään asuttuna olleelta asuinpaikalta. Nuorempia neoliittisen kivikauden asuinpaikkoja ovat asumuspainannekohteet, kuten Tuusniemen Honkakangas, jotka ajoittuvat tyypillisen kampakeramiikan ja asbesti- ja orgaanisesekoitteisten saviastoiden käyttövaiheisiin pääosin välille 4000–2500 eaa. Neoliittiselle kivikaudelle ajoittuvia hautauksia tunnetaan maakunnan eteläosasta, jossa Joroisten Kanavan tyypillisen kampakeramiikan aikaan ajoittuvalta asuinpaikalta on löydetty ainakin neljä vainajaa sisältänyt punamultahauta. Neoliittisen kivikauden VARK-kohteisiin kuuluu myös Iisalmen Jysmän korkean mäen laella sijaitseva asuinpaikka ja Rautalammen Toussunlinnan kalliomaalauskohte.

Kuopio Helvetinhaudanpuro. Pienialainen varhaisen mesoliittisen kivikauden asuinpaikka (ajoitus noin 8500 eaa.) on sijainnut Itämeren altaan rannalla. Asuinpaikalla ei ole maan pinnalle näkyviä merkkejä. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5781:1, Museovirasto.

Tuusniemi Honkakangas. Suurikokoinen asumuspainanne neoliittisen kivikauden asuinpaikalla. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5798:1, Museovirasto.

Iisalmi Jysmä. Neoliittiselle kivikaudelle ja pronssikaudelle ajoittuva asuinpaikka. Kuvassa jyrkkärinteisen moreenimäen laella sijaitsevaa asuinpaikan osaa. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5777:2, Museovirasto.

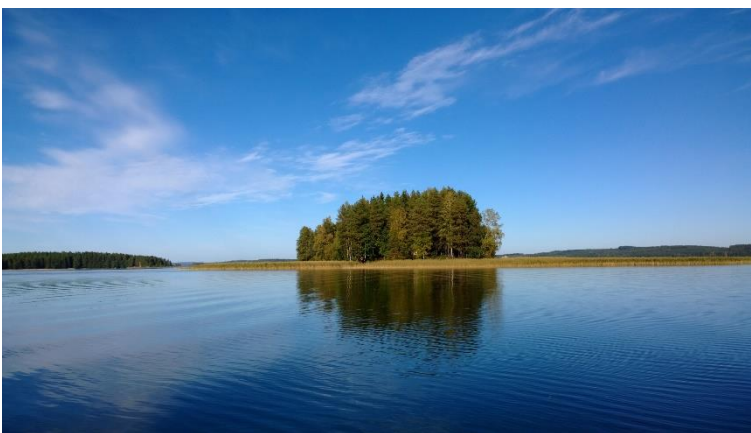
Sisä-Suomessa kivikautta seuraavaa ajanjaksoa kutsutaan varhaismetallikaudeksi, jonka katsotaan kestävän pronssikauden alusta vanhemmalle rautakaudelle noin 1900 eaa. – 300 jaa. Tämän ajanjakson kohteita tunnetaan poikkeuksellisen paljon Kuopion ympäristöstä. Suurin osa kohteista on rantakallioilla sijaitsevia lapinraunioita, jotka ovat kiviröykkiöihin tehtyjä hautauksia. Hienoin näistä on poikkeuksellisen laaja 14 lapinraunion kalmisto Kuopion Metelinkallio, johon liittyy historiallista kirjoitettua tietoa jo 1700-luvulta.

Tutkimushistoriallisesti merkittäviin kohteisiin kuuluu varhaismetallikautinen asuinpaikka Kuopion Luukonsaarella, jonka mukaan Sisä-Suomessa yleinen varhaisen rautakauden keramiikkatyyppi on nimetty Luukonsaaren keramiikaksi. Mielenkiintoinen on myös vuonna 2019 löydetty Kuopion Puijonsarvenenän rantakalliolla sijaitseva hautapaikka, josta paljastui matalaan kiven- ja maansekaiseen raunioon esiroomalaisen rautakauden polttohautaus.

Pohjois-Savosta tunnetaan vain muutama keski- ja myöhäisrautakauden kohde. VARK-kohteina näistä on kaksi asuinpaikkaa, Rautalampi Hämeenniemi ja Suonenjoki Saunaniemi, jotka sijaitsevat jo kivikauden pyyntikulttuurien ajoista asti asutetuilla paikoilla kapeikon vastakkaisilla rannoilla. Muutamaa rautakauden lopulle tai keskiajan puolelle ajoittuvaa yksittäisten esineiden löytöpaikkaa lukuun ottamatta, varsinaisia keskiaikaisia arkeologisia kohteita ei tunneta Pohjois-Savosta.

Aluskasvillisuuden peittämiä varhaismetallikautisia lapinraunioita. Kuopio Kuusikkolahdenniemi (vasemmalla) ja Pielavesi Kemilä (oikealla). Vesa Laulumaa 2015, AKDG6113:1 ja Teemu Mökkönen 2019, AKDG5789:1, Museovirasto.

Kuopio Luukonsaari. Kallaveden saarella sijaitseva varhaismetallikautinen asuinpaikka, jonka löytöaineistojen pohjalta on tunnistettu ja nimetty yksi aikakauden keramiikkatyypeistä. Tanja Tenhunen 2014, KHMKUUV6166:7, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

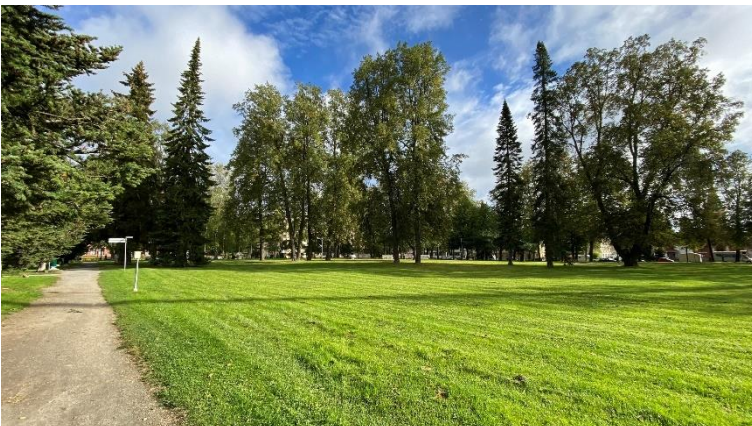

Kuopio Metelinkallio. Laaja useita varhaismetallikautisia lapinraunioita sisältävä kohde. Kuvassa yksi kohteen neljästätoista lapinraunioista. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5784:8, Museovirasto.

Keskiaikaa nuorempia historiallisen ajan kohteita on mukana suhteellisesti paljon. Vanhimpia näistä ovat Täyssinän rauhan (1595) rajakivet Tuusniemen Ohtaansalmi ja Rautavaaran Tiilikan Rajakivi sekä Kuopion Piispanpuiston 1500-luvulta 1700-luvulle käytössä ollut kirkon ja hautausmaan paikka. Nuoremmat kohteet ovat tyypeiltään vaihtelevia. Mukana on edustava 1700-luvun sotilastorpan paikka (Keitele Hamulanniemi soldats torp) ja sotahistoriallisia kohteita (Koljonvirran vuoden 1808 taistelupaikan kohteet, I maailmansodan kenttälinoitteet Siilinjärvi Toivala Hanhimäki ja Tervo Vallikangas).

Toimeentuloon ja teollisuuteen liittyvistä kohteista on mukana kaskiraunioalueita, 1800-luvun rautaruukkeja ja talonpoikaisia raudanvalmistuspaikkoja. Historiallisen ajan hautapaikoista on mukana muutama ”väliaikaiseen hautaamiseen” käytetty saari tai niemi (Rautavaara Tiilikka Kalmoniemi, Tervo Kuoliosaari) ja Varkauden Taipaleen kanavan työmaan 1860-luvun nälkäkuolleiden hautapaikka, Varkausmäki.

Kaikkien ajoitettujen kohteiden lisäksi listalla on myös muutama pyyntikuoppaketju, jotka voivat ajoitua kivikaudelta historialliselle ajalle, ja yksi ajoitukseltaan tuntematon kallion laella sijaitseva kuppi-kivikohde (Kiuruvesi Paljakka).

Kuopio Piispanpuisto. Pohjois-Savon vanhimman kirkon paikka, jonne on haudattu vainajia 1500-luvulta 1700-luvulle. Kohde sijaitsee Kuopion keskustassa. Tytti Räikkönen 2019, KHMKUVV6166:12, Kuopion kulttuurihistoriallinen museo.

Iisalmi Koljonvirran korsualue. Vuoden 1808 Koljonvirran taisteluun osallistuneiden venäläissotilaiden korsujen pohjat näkyvät maastossa noin metrin syvyisinä kaivantoina. Teemu Mökkönen 2019, AKDG5778:1, Museovirasto.

Perustietoja kohteista ja VARK-alueista

Pohjois-Savon VARK-kohteita on yhteensä 49, mikä vastaa 1,9 % maakunnan kaikista muinaisjäännösrekisterin kohteista. Kohteet sijaitsevat 40 VARK-alueella, joista kaksi sijaitsee useamman kunnan ja maakunnan alueella (rajakiviä).

Suurin osa arkeologisista kohteista muodostaa itsenäisen VARK-alueen (37). Kaksi VARK-aluetta käsittää useamman arkeologisen kohteen. Näistä suurempi on Kallaveden varhaismetallikautiset muinaisjäännökset -niminen kokonaisuus (9 kohdetta). Yksi VARK-alue on rajaukseltaan muinaisjäännösrekisterin kohteiden rajauksia laajempi. Muut VARK-alueet ovat mukana muinaisjäännösrekisterin kohteiden mukaisilla aluerajauksilla.

Monet arkeologiset kohteet ajoittuvat usealle eri ajanjaksolle ja sisältävät tyypiltään erilaisia arkeologisia kohteita. Pohjois-Savon VARK-kohteista 22 % ajoittuu useammalle kuin vain yhdelle ajanjaksolle ja 12 % sisältää useampaan kuin vain yhteen tyyppiin kuuluvia arkeologisia kohteita.

Pohjois-Savon VARK-alueiden pinta-alojen mediaani on 0,898 hehtaaria ja yhteenlaskettu pinta-ala on noin 98 hehtaaria. VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut löytyvät oheisesta taulukosta.

VARK-kohteista neljä (eli 8 % kohteista) sijaitsee asemakaavoitetulla alueella ja 32 (eli 67 % kohteista) yleiskaavoitetulla alueella.

ajoitus	kpl	%
esihistoriallinen	4	7 %
kivikautinen	13	22 %
<i>ei määritelty</i>	0	-
<i>mesoliittinen</i>	2	-
<i>neoliittinen</i>	11	-
pronssikautinen	1	2 %
varhaismetallikautinen	9	15 %
rautakautinen	3	5 %
keskiaikainen	0	0 %
historiallinen aika	29	49 %

Taulukko. Pohjois-Savon VARK-kohteiden ajallisten osien jakauma.

tyyppi	kpl	%
alusten hylt	-	-
asuinpaikat	15	27 %
hautapaikat	13	24 %
kirkkorakenteet	1	2 %
kivirakenteet	4	7 %
kulkuväylät	0	0 %
kultti- ja tarinapaikat	3	5 %
luonnonmuodostumat	-	-
löytöpaikat	-	-
maarakenteet	-	-
puolustusvarustukset	3	5 %
raaka-aineen hankintapaikat	2	4 %
taide, muistomerkit	3	5 %
tapahtumapaikat	-	-
teollisuuskohteet	2	4 %
työ- ja valmistuspaikat	9	16 %

Taulukko. Pohjois-Savon VARK-kohteiden edustamien muinaisjäännytyyppien jakauma.

	ha
keskiarvo	2,480
mediaani	0,898
vaihteluväli	0,010–17,420
pinta-alat yhteensä	97,682

Taulukko. Pohjois-Savon VARK-alueiden pinta-alojen tunnusluvut.

Pohjois-Savon VARK-alueet kartalla

